

<http://amrutmanthan.wordpress.com/>

मातृभाषेचं मानवी जीवनातलं स्थान

- प्रा० मनोहर राईलकर

(वरील लेख 'शिक्षणवेध' मासिकाच्या मे २०१० महिन्याच्या अंकात प्रसिद्ध झाला आहे.)

आध्यात्मिक काय किंवा विज्ञानातली काय मूळ तत्त्वं भाषातीत असतात. त्यांना भाषेचं बंधन नसतं.'
कॅल्क्युलसचा शोध थोडा मागंपुढं पण एकाच काळात इंग्रज न्यूटनला आणि जर्मन लाइबनिट्झला लागला. युक्लिडेटर (non-Euclidean) भूमितीचा शोध साशेरी (इटालीय), लांबेर (फ्रेंच), गाउस (जर्मन), लोबाशेव्स्की (रशियन) आणि योहान बोल्याए (हंगेरीय) ह्या पाच वेगवेळ्या भाषांतली गणित्यांना सामान्यतः एकाच काळात पण, टप्प्याटप्प्यानं लागत गेला. विशेष म्हणजे ह्या भूमितीच्या शोधात इंग्रजांचा कसलाच हातभार लागला नाही. मग मुळातून वाचता आलं पाहिजे ह्याचा अर्थ, ह्या सर्व भाषाही प्रत्येकानं बालपणीच शिकायच्या का?

'सर, एक विचारू?' एका गृहस्थांनी मला विचारलं. 'लहानपणी मुलं अनेक भाषा शिकू शकतात, हे खरं आहे का?'

'खरं आहे आणि नाही. कारण, हा युक्तिवाद फसवा आहे.'

'म्हणजे?'

'मुलं लहानपणी अनेक भाषा शिकू शकतात,' असं जे म्हणतात. त्यांचे आपण तीन गट करून, वर एक, चार गट मानू.

गट १: संशोधकांचा. त्यांनी आपल्या प्रयोगांतून काढलेला हा निष्कर्ष आहे. त्यामुळं तो नाकारणं अशक्य. कारण, त्यात तथ्यांश नक्कीच आहे. तो कसा खरा आहे आणि कसा नाही, ते आपण पाहूच.

गट २: स्वार्थसाधूंचा. आपल्या कल्पनेच्या पुष्ट्यर्थ हे मत त्यांना सोयीचं असतं म्हणून ते त्याचा पुरस्कार करीत असतात.

गट ३: आपल्यासारख्या भोळसटांचा. आपण संशोधक नाही आणि कुणाला फसवायचंही नाही. त्यामुळं महाजनो येन गतः स पंथाः। बरेचजण ज्या मार्गानं जातात, तोच चांगला मार्ग, असं समजणारे. आपलं स्वतःचं काडीचंही संशोधन नसतं आणि विचारही नसतो.

गट ४: वरीलपैकी एकाही गटात न बसणारे आणि स्वतःच्या मताशी प्रामाणिक व ठाम असणारे. मत शब्द मन् म्हणजे विचार करणे ह्या धातूपासून झाला आहे. मनन माहीत असेलच. विचार करून जे पटलं, त्याला खरं तर मत म्हणायला हवं. पण, तिसऱ्या गटातल्या लोकांना त्याकरता वेळ, मुख्यतः पुरेसं मनःस्वास्थ्य नसतं. त्यामुळं ते दुसऱ्या गटाच्या काव्याला बळी पडतात आणि मेषसिद्धांताचा अवलंब करतात. शिवाय, त्या मताचा प्रामाणिकपणं आणि हिरिरीनं प्रसारही करीत राहतात.

आता संशोधनाधारित मताचं विश्लेषण करू. ते कसं खरं असतं, कसं नसतं, ते पाहू. लहानपणी मुलं अनेक भाषा शिकतात, हे खरं. पण, लहानपणी अनेक भाषा शिकवता येतात हे चूक.

इथं शिकणं आणि शिकवणं, ह्या दोहोंमध्ये फरक केला आहे, हे तुमच्या लक्षात आलंच असेल. अनेक भाषा तर जाऊ द्यातच. पण मातृभाषासुद्धा कुणाला शिकवता येत नाही. तुम्हाला, मला मराठी कुणी, कधी आणि कशी शिकवली? विचार केलात तर, 'आपल्याला मराठी बोलायला कुणीही, कधीही शिकवली नाही. घरातल्यांचं ऐकलं आणि अनुकरणानं बोलायला लागलो,' हेच लक्षात येईल. बरोबर? पोटात असल्यापासूनच आईचं बोलणं मुलं ऐकतात, हे तर आता सिद्धच झालं आहे.

आपण बोलायला कसे आणि केव्हा शिकलो, ते कुणालाच आठवणार नाही. तेव्हा, तो विचार दूर ठेवू. पण, घरातलं लहान मुल बडबड करतं, त्यातूनच त्यालाच शब्दांचा शोध लागतो, बोध होतो आणि अंती ते कसं बोलतं, ते सर्वांनी अनुभवलं असेल. एखादा शब्द बोलता आला की मूल तो शब्द सतत घोकत राहातं, हेही अनुभवलं असेल. एकूण, कोणतीच भाषा लहानपणी शिकवता येत नाही!

भाषा शिकणं-शिकवणं ह्यांतला फरक वाचकांच्या लक्षात आला असेल. म्हणून, लहानपणी अनेक भाषा शिकता येतात, हे बरोबर. पण त्याचा अर्थ, दुसऱ्या गटातले लोक लहानपणी मुलांना अनेक भाषा शिकवता येतात, असा काढतात, हे लक्षात घ्या.

लहानपणी मुलं अनेक भाषा शिकतात ते कसं खरं आहे, ते पाहू. जशी मातृभाषा लहानपणी शिकलो, तशाच आणखीही भाषा मुलांना येतात. म्हणजे आसपास तसं वातावरण असेल, त्या भाषाभाषींचा सतत संपर्क असेल, आई-वडिलांच्या भाषा भिन्न असतील, अन्यभाषक प्रांतात बदली झाली असेल, अशा अवस्थांत मुलांना आणखी भाषा येऊ लागतात. विशेष म्हणजे अगदी सहजपणं येतात. इतकंच नव्हे, तर मुलं भाषांचा गोंधळ करित नाहीत. उदाहरणार्थ, आईची भाषा मराठी आणि वडिलांची कानडी असून बदली हिंदी प्रांतात झाली तर मुलं आईशी मराठीत, वडिलांशी कानडीत आणि मित्रांशी हिंदीत, इकडचा शब्द तिकडे न करता सफाईनं बोलतात. विशेष म्हणजे त्या भाषा अभ्यास म्हणून शिकवल्या जात नसल्यानं, भूक, तहान, शू, शी, अशा अनेक क्रियांप्रमाणंच त्याही नैसर्गिक प्रक्रिया बनतात. तो अभ्यास नसतो, परीक्षा, गृहपाठ, शिक्षा, उजळणी, वर्ग, वर्गांतला अनुक्रमांक, असलं कसलंही पालकीय दडपण त्यांच्यांवर नसतं. सर्व सहज, मजेत आणि नकळत होतं. पण, त्या भाषाही लहान मुलांना शिकवता येत नाहीत, हे सत्य उरतंच.

मनुष्यजीवनाशी अगदी घनिष्ठ संबंध असलेल्या मातृभाषेच्या काही कथा पाहू.

कथा १: नाना फडणीसांची ही कथा पुष्कळांना माहित असेल. मातृभाषा मनुष्याच्या जीवनात केवढं महत्त्वाचं स्थान बाळगून असते, ते कळण्याकरता ही कथा उपयोगी पडेल.

एक माणूस अनेक भाषा, अगदी मातृभाषेइतक्या सफाईनं सहज, बोलत असे. त्यानं एक आव्हान दिलं होतं. माझी मातृभाषा कोणती ते ओळखायचं. फिरत फिरत तो पुण्याला आला. नाना बुद्धिसागर म्हणून विख्यात होते. लोकांनी त्याला नानांकडे पाठवलं.

तो आल्यावर, त्याच्याशी गप्पा करून नानांनी त्याला आपल्या घरी राहवून घेतलं. चार दिवस झाल्यावर एक दिवस दुपारच्या जड जेवणानं त्याला झोप आली. तो घोरायला लागल्यावर नानांनी सेवकाला खूण केली. तेव्हा त्यानं त्याच्या तोंडावर पाणी मारलं. तो चिडून उठला आणि 'सूं छे, सूं छे,' असं ओरडला. संध्याकाळी नानांनी त्याला सांगितलं, 'तुमची मातृभाषा गुजराती.'

बेसावध अवस्थेत तोंडून अचानकपणं बाहेर पडणारे उद्गार मातृभाषेतच बाहेर पडतात. ठेच लागली की 'आई ग,' म्हणतोच ना? म्हणजे मातृभाषा माणसाशी किती एकरूप असते, ते दिसतं.

कथा २: सफाईदारपणं जर्मन भाषा येणाऱ्या एका अमेरिकन हेराचं बिंग अशामुळंच फुटलं. बसमध्ये चढता चढता त्याला पौचवायला आलेल्यानं इंग्रजीत अचानक म्हटलं, 'हॅव गुड टाईम,' त्यावर प्रतिक्षित क्रिया घडून चटकन वळून तो म्हणाला, 'थॅक्यू,' आणि सापडला.

आता विज्ञानातली एक माहिती देतो ती वाचा.

फ्यूगः विकृतिमानसशास्त्र (Abnormal Psychology) नावाच्या शाखेत मनोरुग्णांचा हा प्रकार वर्णिला आहे. सर्वांच्याच जीवनात असे काही प्रसंग, काही संकट येतात की जिणं अगदी नकोसं होऊन जातं. कधी कधी मानसिक सहनशक्तीच्या पलीकडील असा जोरदार तडाखाही बसतो. आणि माणूस त्या अवस्थेपासून

मानसिकृष्ट्या पलायन करू पाहतो. कसं ते त्याचं त्यालाही कळत नाही. पण, नंतर तो पूर्णपणं स्वतंत्र व्यक्तिमत्व धारण करून राहतो. दुसरा विवाह करतो, नवीन व्यवसाय करतो. आपल्या पूर्वजीवनाची कसलीही आठवण त्याला त्या काळात नसते.

विस्मृतीचा काळ कधी काही दिवस, आठवडे वा काही वर्षांचाही असू शकतो. अचानक केव्हा तरी त्याला पूर्वयुष्याचं स्मरण येऊन आपण अपरिचित ठिकाणी कुठं आलो, ह्याचं त्याला आश्चर्यही वाटू लागतं. आपला अज्ञात काळ किती होता, ते लक्षात येऊन त्याचंही त्याला आश्चर्य वाटतं. तुम्हाला नवल वाटेल, आपल्या शरीराची किंवा मनाची म्हणा, ही एक संरक्षक यंत्रणा आहे.

Fugitive: म्हणजे फरारी, परागंदा. कायद्यापासून पलायन. इथं प्राप्त संकटांपासून पलायन, असा अर्थ आहे. विकृतिमानस-शास्त्रावरील पुस्तकांत ह्या प्रकारच्या विकृतीची अनेक उदाहरणं दिलेली आढळतात. माणसाच्या अशा अवस्थेला फ्युग (fugue) म्हणतात. त्या अवस्थेत तो वय, नावगाव, नातेवाईक, मित्रपरिवार, घरदार इ० सर्व काही विसरतो. ते जीवन त्यानं अगदी प्रामाणिकपणच स्वीकारलेलं असतं. हे तपशिलानं सांगण्याचं कारण, त्या अवस्थेतसुद्धा तो आपली मातृभाषा, म्हणजे बोलणं-लिहिणं ही मूलभूत कौशल्य विसरत नाही. (Amnesia and Fugue... Symptoms: The patient cannot remember his name, does not know how old he is or where he resides and does not recognize his parents, relatives, or friends. Yet his basic habit patterns such as ability to write, talk and so on remain in tact and he seems normal aside from the amnesia.

In this amnesic case the individuality may retreat still further from his problems by going away in what is called a 'fugue state'. A fugue reaction, as its name implies, is a defence by actual flight: the patient wanders away from home and then days, weeks or sometimes even years, later he suddenly finds himself in a strange place, not knowing how he got there and with complete amnesia for the period of the fugue. His activities during the fugue vary from merely going on round of shows, to travelling across the country, entering a new occupation, remarrying, or even starting a new business. Abnormal Psychology and Modern Life, James C. Coleman, Scott, Freeman and Company, १९५०. p.१८८.) यावरून माणसाच्या जीवनात मातृभाषेचं स्थान, शरीरातल्या रक्तप्रवाहासारखं कसं अतूट आहे, ते कळून आलं असेलच.

मूळ मुद्दा मातृभाषेतून शिकण्याचा आहे. म्हणून ज्ञानेश्वरीचाही तेवढ्यापुरताच विचार करू. तो उद्धोधक वाटेल, असं वाटतं.

ज्ञानेश्वरी: 'तुम्हाला आणखी एक महत्त्वाचा मुद्दा सांगतो,' मी म्हणालो, 'तुम्ही नेहमी ज्ञानेश्वरी वाचता. मला माहीत आहे. होय ना?' त्यांनी होकार दिला. 'ज्ञानेश्वरी कोणत्या ग्रंथाच्या आधारे लिहिली आहे?'

'गीतेच्या आधारानं. हे तर सर्वानाच माहीत आहे.'

'म्हणजे मूळ ग्रंथ गीता. मुळात काय म्हटलं आहे, ते महत्त्वाचं असतं असं तुम्हीच म्हणता. आणि सर्वाना मूळ इंग्रजी पुस्तकं वाचता आलीच पाहिजेत, असाही तुमचा आग्रह असतो. मग तुम्हीसुद्धा गीताच का वाचीत नाही? काही झालं तरी ज्ञानेश्वरी ही गीतेवरची टीका आहे. शब्दशः भाषांतरसुद्धा नाही.'

'गीता संस्कृतात आहे. तितकं संस्कृत मला समजत नाही.'

'म्हणजेच गीता तुमच्या मातृभाषेत नाही. हेच ना? उलट, इंग्रजीपेक्षा संस्कृत मराठीला कितीतरी जवळ आहे. खरं तर, मूळ ग्रंथ तर गीताही नव्हे. मूळ ग्रंथ, वेद. वेदांचं किंवा उपनिषदांचं सार म्हणजे गीता. तशा अर्थाचा एक संस्कृत श्लोकसुद्धा आहे.

सर्वोपनिषदो गावो दोग्धा गोपालनंदनः।

पार्थो भक्तः सुधीर्भोक्ता दुग्धं गीतामृतं स्मृतम्॥

(सर्व उपनिषदं म्हणजे गायी, दूधगीता, ते काढणारा गवळी श्रीकृष्ण, पिणारा अर्जुन.)

‘मग तुम्ही वेदांचं किंवा उपनिषदांचंच वाचन आणि अध्ययन करायला हवं. साध्यासुध्या मराठीसारख्या दरिद्री आणि मृत मराठीतल्या ज्ञानेश्वरीचं वाचन करून काय फायदा?’ मी वात्रटपणा केला.

‘ज्ञानेश्वरी साधीसुधी नाही हं. आणि अहो सर, ज्ञानेश्वरीतलं तत्त्वज्ञानसुद्धा कळायला अवघड जातं, तिथं गीता काय कळणार? आणि तुमचे ते वेद किंवा उपनिषदं तर आपल्या डोक्यावरूनच जाणार. पण तुम्हाला नेमकं काय सुचवायचंय? मला कळलं नाही.’

‘ज्ञानेश्वरीतलं तत्त्वज्ञान अवघड आहे, हे म्हणणं चूक.’

‘असं कसं म्हणता?’

‘जरा वेळानं कळेल. तर मुळात गीतेत सांगितलेलं तत्त्वज्ञानसुद्धा अवघड नाही. पण, संस्कृत येत नसल्यानं गीता आणि भाषा जुनी असल्यानं आपल्याला आता अपरिचित, म्हणून ज्ञानेश्वरी, कठिण वाटतात. बरं लो० टिळकांचं मराठीतलं गीतारहस्य तर नक्की वाचलं असेलच तुम्ही.’

‘छे हो. प्रयत्न केला एकदा. पण, तेसुद्धा कठिण जातं. तरीपण तुम्हाला काय म्हणायचंय ते मला अजूनही कळत नाहीये.’

‘वेदांतलं किंवा उपनिषदांतलं महान तत्त्वज्ञान गीतारहस्या-प्रमाणं पंडिती मराठीत नव्हे, तर अगदी सामान्यांना, समाजातल्या अडाण्यांनासुद्धा सहज कळेल, अशा बोली भाषेत ज्ञानदेवांनी आणलं. अकराव्या अध्यायात ते काय म्हणतात? हा तत्त्वज्ञानाचा प्रवाह संस्कृतच्या कठिण किंवा टणक किनारे असलेल्या नदीतून वाहत होता. त्यामुळं त्यात उतरून सामान्यांना स्नान करता येत नव्हतं. ते किनारे तोडून निवृत्तीदेवांनी (हा ज्ञानदेवांचा विनय!) मराठी पायऱ्या बांधल्या. आता ह्या प्रवाहात कोणीही श्रद्धेनं स्नान करून विश्वरूपदर्शन घ्यावं आणि संसारातून, म्हणजे जन्ममरणाच्या चक्रातून मुक्त व्हावं.’ इतकं सोपं तत्त्वज्ञान आहे हे.

तीरे संस्कृताची गहने। तोडोनी मन्हाठिया शब्दसोपाने ।

रचिली धर्मनिधाने। निवृत्तिदेवे ॥

म्हणौनी भलतेणे एथ सद्भावे नाहावे । प्रयागमाधव विश्वरूप पहावे ।

येतुलेनी संसारासी द्यावे । तिलोदक ॥

(दांडेकर प्रत ९, १० ॥)

‘याचा समाजाला काय लाभ झाला, तुम्हाला कळला का?’

‘नाही बुवा. नाही कळला. सांगा ना.’

‘ज्ञानेश्वरांनंतर कित्येक जातीत संत निर्माण झाले. गोरा कुंभार, सेना न्हावी, सांवता माळी, नरहरी सोनार, नामदेवांची दासी जनाबाई, हीन मानल्या गेलेल्या जातीतले चोखा मेळा, तुकाराममहाराज वाणी आणि आणखी किती कितीतरी असतील. अलीकडची उदाहरणं म्हणजे बहिणाबाई, गाडगेमहाराज?’ त्यांनी मान डोलवली.

‘आपल्याला माहित नाहीत अशी आणखीही कित्येक संतमंडळी असतील. तुकाराममहाराजांचेच सहकारी निळोबा, जगनाडे. असं कसं झालं? एकदम संतांची मांदियाळीच कशी झाली हो?’ त्यांचा प्रश्नार्थी चेहरा पाहून मीच पुढं बोलू लागलो. ‘मी सांगतो. मुळात ते तत्त्वज्ञान समजण्याची त्यांची बौद्धिक, मानसिक पात्रता असणारच. पण ते सारं तत्त्वज्ञान होतं, त्यांना दुर्बोध असलेल्या संस्कृतात. त्यांनाच का? तुम्हालाही संस्कृत दुर्बोध वाटलं ना? तर त्यांचं काय? बरोबर?’

‘आता आला लक्षात तुमचा मुद्दा.’

‘श्रोते होते सामान्य अडाणी अशिक्षित शेतकरी कामकरी. पण, सर्वांनीच संस्कृत शिकावं, किंवा मूळ संस्कृतातूनच ते ज्ञान मिळवावं, ते तत्त्वज्ञान शिकण्याकरता संस्कृतला पर्याय नाही, असा वेडगळ आप्रह ज्ञानेश्वरांनी धरला नाही. तर संस्कृतातलंच महान तत्त्वज्ञान त्यांनी मराठीत, तेही गीतारहस्याप्रमाणं ग्रांथिक मराठीतसुद्धा नव्हे. सामान्यांच्या अडाण्यांच्या, अगदी ठार अशिक्षितांच्या बोली भाषेत आणून ओतलं. दृष्टांतसुद्धा श्रोत्यांच्या दैनंदिन जीवनातलेच आणि जिव्हाळ्याचे दिले. तेव्हा ते तत्त्वज्ञान त्या लोकांना अवघड

वाटलं नाही. इतकंच नव्हे. तर त्या संतांनीही पुढं स्वरचित ओव्या-अभंगांतून ते आणखी सोपं केलं आणि आपापल्या समाजात पुढंही नेलं. तुकाराममहाराजांनी ज्ञानेश्वरीची हजारावर पारायणं केली होती, असं अभ्यासक सांगतात. त्यांनी तर मोठ्या आत्मविश्वासानं म्हटलं, वेदाचा तो अर्थ। आम्हासची ठावा। येरोनी वाहावा। भार माथा। म्हणजे वेदांना काय सांगायचं आहे, ते घोकंपट्टी करणाऱ्या विद्वानांनाच कळलं नाही. त्यांनी त्यांचा नुसता भार वाहिला. वेदांचं खरं मर्म आम्हालाच कळलं आहे. कशामुळं?

‘मग, इंग्रजीत उपलब्ध असलेलं आधुनिक ज्ञान, असंच, साध्यासोप्या, अगदी बोली मराठीतसुद्धा आणलं, तर आपल्या खेड्या-पाड्यांतल्या सामान्यजनांनासुद्धा सहज कळेल. मग तेही, जगाचे डोळे दिपवणारी चमकदार कामगिरी ते करणार नाहीत, असं आपण का समजावं? तेही इतके मोठे शोध लावतील की इतर भाषांतही त्यांचा अनुवाद व्हावा. असंही होणार नाही, असं का मानावं? खरं तर तसं समजणं हा त्यांच्या बुद्धिमतेचा अपमान नव्हे का?’

‘खरं तर ज्ञानदेवांच्या ह्या अफाट कार्याची जाणीव नामदेवांना जितकी अचूक होती, तितकी फारच थोड्यांना असावी.’

‘म्हणजे?’

‘ज्ञानदेवांचं महत्त्व सांगणारा नामदेवांचा एक अभंग आहे. सर्वच्या सर्व अभंग सांगण्याचं हे स्थळ नव्हे. आवश्यक तेवढी कडवी सांगतो. ते म्हणतात, त्यांनी वेद (निगम) सर्वांना उलगडून सांगितले. ज्ञानेश्वरी हा गीतेचा अलंकार आहे. आणि तिच्या माध्यमातून त्यांनी ब्रह्मानंद सर्वांना दाखवला, मिळवून दिला.

ज्ञानराज माझी। योग्यांची माऊली।

जेणे निगमवल्ली। प्रकट केली ॥१॥

गीता अळंकार। नाम ज्ञानेश्वरी।

ब्रह्मानंद लहरी। प्रकट केली ॥२॥

पण तेवढ्यावर नामदेवमहाराज थांबत नाहीत. ते पुढं म्हणतात,

छप्पन्न भाषेचा। केलासे गौरव।

भवार्णवी नाव। उभारूनी ॥४॥

‘म्हणजे काय?’

‘म्हणजे, आज जसे इंग्रजीच्या अर्ध्या हळकुंडानं पिवळे झालेले विद्वान मराठीची हेटाळणी करतात, विज्ञानाकरता मराठी सक्षम नाही असं ठोकून देतात, तसे त्या काळातले संस्कृत विद्वान मराठी भाषेला छपणी म्हणजे नाटकवाल्यांची भाषा म्हणून हिणवीत. पण भवसागर तरून जाण्याचा मार्ग ज्ञानदेवांनी मराठी भाषेत आणून छपणी समजण्यात येणाऱ्या मराठीचाच गौरव केला.

‘इंग्रजीला उच्च शिक्षणात पर्याय नाही, असं छातीठोकपणं जेव्हा, स्वतःला विद्वान समजणारे पंडित आज जेव्हा हिरिरीनं मांडतात, तेव्हा मला त्यांचं हसू येतं आणि ज्ञानदेवांच्या ह्या अफाट कर्तृत्वाचं स्मरण होऊन त्या विद्वानांची कीवही येते.

‘म्हणून नुसतंच इंग्रजी भाषा समृद्ध आहे, तिच्यात भरपूर ज्ञान आहे, असं घोकत, सर्वांनाच इंग्रजी भाषेतून ज्ञानग्रहण करायला लावण्याचा हट्ट धरण्यापेक्षा आणि मुख्यतः, जे अशक्य आहे, ते म्हणजे सर्वांनाच इंग्रजी शिकवणं, त्यात वेळ व शक्ती दवडण्यापेक्षा, काहीनी ती भाषा चांगली शिकून तिच्यातलं ज्ञान सातत्यानं आपल्या सर्व भाषांत आणून ओतत राहिलं, तर भाषा समृद्ध होतीलच. पण, समाजही वेगानं पुढं जाईल. एका अर्थानं त्यांचं कार्य ज्ञानेश्वरांच्या पातळीवर जाऊन पोचेल. म० गांधींचंही तेच म्हणणं आहे. आणि मग गाऊस, आबेल, गाल्वा ह्यांच्यासारखे गणितीही आपण जगाला देऊ. जपाननं तेच केलं. म्हणून तर १९४९ सालचं एक, २००८ सालची दोन नोबेल पारितोषिक मिळवणाऱ्या जपानी वैज्ञानिकांची उदाहरणं आहेतच. की तसं झालं तर, अशिक्षित समाजातले लोक आपल्या पुढं जातील, हीच नेमकी पोशाखीजनांची पोटदुखी आहे?’

‘असं कसं?’

‘कसं ना? जोन्सच्या पुस्तकाचं उदाहरण देतो म्हणजे कसं ते कळेल. वैद्यकीय शिक्षण सगळ्यांना, इंग्रजीत उपलब्ध झालं तर आपल्या व्यवसायावर परिणाम होईल, अशी भीती इंग्रज डॉक्टरांनी कशी व्यक्तवली होती, असं जोन्स म्हणतात.’

‘काय म्हणतात जोन्स?’

‘जर वैद्यकीय शिक्षण इंग्रजीत म्हणजे इंग्रजांच्या मातृभाषेत आलं तर मग सगळ्यांनाच ते कळायला लागेल. आणि आमच्या व्यवसायावर परिणाम होईल, असंही तिथले डॉक्टर म्हणायचे.’

‘छे हो. असं कसं म्हणतील? काही तरीच तुमचं.’

‘काहीतरीच? मग तुम्हाला पुरावाच दाखवला तर?’ मी Jones चं पुस्तकातले उतारे, त्यांना दाखवले. तुम्हीही पाहा.

‘Richard Foster Jonesचं The Triumph of the English Language ह्या नावाचं पुस्तक आहे. सगळा संदर्भ देतो. मग तर झालं? Stanford University press, Stanford, California. १९५३ प्रथम प्रकाशन, प्रस्तुत लेखाकरता संदर्भ, आवृत्ती १९७४.

‘आज मराठीबद्दल जसा न्यूनगंड शिक्षितांत, आपल्या अर्धशिक्षितांतही आहे, तसाच सोळाव्या शतकात इंग्रजीबद्दल शिक्षित इंग्रजांच्या मनात होता. त्या काळात शिक्षणाच्या भाषा लॅटीन, फ्रेंच होत्या. आणि सामान्यांच्या भाषांतून शिक्षण दिलं गेलं पाहिजे, अशा तऱ्हेचं वारं वाहू लागलं होतं. पण स्वतः इंग्रज पंडितच, इंग्रजी मूलतःच गावढळ आहे, रांगडी आहे, बोजड आहे, संदिग्ध आहे, हीन आहे, जंगली आहे, असंस्कृत आहे, निरुपयोगी आहे, असं म्हणत. काय वाटेल ते म्हणणारे लोकही होतेच. (That the English language per se was considered uneloquent may be easily deduced from the adjectives most frequently used to describe it: rude, gross, barbarous, base, vile, unmannerly, vneloquent. Vile meant only of little or no worth, and 'base' was equivalent to low, common, vulgar, uncultured. (Jones, p. ७.))

‘पण, हे काहीच नाही. इंग्रजीतून वैद्यकीय शिक्षण देण्याला पुष्कळ डॉक्टरांचाच विरोध होता. कारण तसं झालं तर आपल्याला व्यवसायात टिकून राहणं कठिण जाईल. व्यवसायावर परिणाम होईल. एक तर तो बंद पडेल नाहीतर कमी तरी होईल, असंही डॉक्टर म्हणत.’ (cannot abide that good and laudable Artes shoulde be common to many, fearing that their name and practise shoulde decay, or at least shoulde diminishe. Jones, p. 50) (इथं इंग्रजी spelling जुनंच राखलं आहे. i च्या जागी y, u, v ह्यांच्यांत अदलाबदल, e चा अधिक प्रयोग, असे प्रकार होते.)

‘कसं काय वाटलं?’

‘धक्कादायक आहे हं.’

‘म्हणजे तुम्हाला वाटलं तसं मी काहीतरीच सांगितलं नाही. होय ना? तेव्हा, नेमकी तशीच भीती आपल्याकडच्या शिक्षितांना नसेलच, असं कोणत्या आधारावर म्हणता येईल?’

‘तुम्ही आज मला धक्क्यावर धक्केच देताहात, सर.’

‘त्याशिवाय तुम्ही, म्हणजे तुमच्यासारखे हट्टी लोक, ताळ्यावर यायचे नाहीत ना? आणखी एक. आध्यात्मिक काय किंवा विज्ञानातली काय मूळ तत्त्वं भाषातीत असतात. त्यांना भाषेचं बंधन नसतं.’

‘म्हणजे काय?’

‘उदाहरणानं सांगतो. कॅल्क्युलसचा शोध थोडा मागपुढं पण एकाच काळात इंग्रज न्यूटनला आणि जर्मन लाइबनिट्झला लागला. युक्लिडेतर (non-Euclidean) भूमितीचा शोध साशेरी (Sacceri इटालीय), लांबेर (Lambert फ्रेंच), गाउस (Gauss जर्मन), लोबाशेव्स्की (Lobachevski रशियन) आणि योहान बोल्याए (Bolyai हंगेरीय) ह्या पाच वेगवेळ्या भाषांतील गणित्यांना सामान्यतः एकाच काळात पण, टप्प्याटप्प्यानं लागत गेला.

विशेष म्हणजे ह्या भूमितीच्या शोधात इंग्रजांचा कसलाच हातभार लागला नाही. मग मुळातून वाचता आलं पाहिजे ह्याचा अर्थ, ह्या सर्व भाषाही प्रत्येकानं बालपणीच शिकायच्या का?

‘खरं तर मूळ ज्ञानतत्त्व भाषेच्या अतीतच असतं. याचं आणखी एक उदाहरण. १९४५ साली हॅडामार्ड ह्या गणित्यानं, अमेरिकेत जन्मलेल्या किंवा स्थायिक झालेल्या गणित्यांना “तुम्हाला कसं सुचतं?” असं विचारून सर्वेक्षण केलं. “मला जे सुचतं, त्याचा भाषेशी, किंबहुना गणितातल्या चिन्हांशीही काहीसुद्धा संबंध नसतो,” असं उत्तर आइनस्टाइननी दिलं. त्यांनी पुढं सांगितलं, “मला काय म्हणायचंय ते इतरांना समजावून सांगायला मला भाषेचा आधार घ्यावा लागला.” (Act of Creation, Arthur Koestler)

‘मग मुलांना मराठीत समजणार नाही, असं मानणं हे आत्मविश्वास गमावल्याचं लक्षण नव्हे का? खरं तर इंग्रजीसारख्या परकीय भाषेतून शिकायला लावून आपण मुलांची स्वयंप्रज्ञा खुरटून टाकीत आहोत. त्यांनी जमवलेली मातृभाषेतील शब्दसंपत्ती कुजवीत आहोत, त्यांच्या बौद्धिक शक्तीचाही अपव्यय करीत आहोत. इंग्रजीच्या चाकोरीतून जायला सक्ती करून त्यांच्या स्वाभाविक सर्जनशीलतेचा नाश करीत आहोत, असं नाही तुम्हाला वाटतं?

‘खरं सांगू? जेव्हा विविध पंडित “पहिलीपासून इंग्रजी शिकवा, पहिलीपासून सर्व विषय इंग्रजीतूनच शिकवा, कारण उच्च शिक्षण इंग्रजीतून आहे, त्यामुळं उच्च शिक्षणात इंग्रजीला पर्याय नाही, गणित आणि विज्ञान इंग्रजीतून शिकवणं ही काळाची गरज आहे,” असं काहीबाही म्हणतात, तेव्हा त्यांच्या विचारशक्तीच्या थिटेपणाचीच, किंवा पोरकट मांडणीचीच मला कीव येते. अधिक परखड बोलायचं तर त्यांच्या अकलेचाच मला संशय येतो.’

